

Văn hóa thời mở cửa

Tầm mề đay "thời mở cửa" cũng có hai mặt: mặt ưa nhìn là sự phát triển kinh tế, và mặt trái của nó là nguy cơ suy thoái về văn hóa.

Xin nêu một thí dụ dễ thấy nhất. Chính sách Mở Cửa thúc đẩy sự phát triển du lịch; du lịch đi tới đâu thì mang theo túi tiền, đồng thời đe dọa phá vỡ không gian sinh tồn của các di tích văn hóa ở đó. Năm ngoái tôi có dịp đi hội chùa Hương, không ngờ bị một cú sốc văn hóa làm choáng váng. Tìm đâu thấy một chùa Hương đẹp như Thiên Thai trong thơ Chu Mạnh Trinh, Tản Đà hoặc trong nhạc Văn Cao, Hoàng Giác... Chùa, động bây giờ nghìn nghịt những quán, những chợ bán quanh quẩn những thứ lặt xon via hè nhìn thấy là chóng mặt; phẩm vật cúng Phật toàn là Heineken, Tiger, Carlberg, Pepsi, 7Zup... đủ các nhãn hiệu. Đến nổi tôi bật cười, chắc Phật đã kéo sang Tây phương ở cả rồi. Được biết 18 vua Hùng ở Vĩnh Phú, Trúc Lâm Tam Tổ ở Côn Sơn bây giờ cũng bia bọt tít mù... Nhìn ra bốn phương bao la của nước Đại Nam vẫn hiển, thấy rõ ràng văn hóa Coca-Cola đang hùng dũng tiến chiếm các cứ điểm cổ thủ nhất của văn hóa Trống Đồng. Chỉ năm bảy năm nữa thôi, cứ cho đi là "năm 2000", các di tích văn hóa sẽ khác so với bản thân của nó. Và tính luôn cả văn hóa phi vật chất, tức là lối sống thì... thôi thì nói luôn đề sau này khỏi lấy làm lạ, tới sau cái "năm 2000" đó đó, di sản văn hóa sẽ không tồn tại nữa, nếu chúng ta cứ vô tư thả mặc dòng đời.

Làm thế nào để hiện đại hóa đất nước đồng thời vẫn bảo toàn văn hóa dân tộc, đó là bài toán khó giải nhất đối với không riêng gì Việt Nam, mà tất cả các nước Châu Á. Cần lưu ý một đặc điểm lịch sử rằng so với phương Tây, Châu Á chậm tiến về mặt khoa học kỹ thuật, nhưng đã sớm phát triển rất cao về văn hóa. Châu Á đã hoàn chỉnh bản ngã văn hóa của mình vài nghìn năm trước phương Tây; và vì thế, bất cứ sự phá vỡ nào về tinh thần để chạy theo một mô hình khác (ở đây là theo phương Tây) cũng đều không làm nổi như người ta, đồng thời dẫn tới hậu quả bị "gãy cột sống". Chúng ta phải hiện đại hóa bằng chất liệu của phương Tây, nhưng trên nền tảng những giá trị truyền thống của dân tộc. Đây chính là cái mà người Nhật đã làm được, và là kinh nghiệm vĩ đại giúp ích cho các dân tộc Châu Á trên con đường hội nhập vào thế giới hiện đại. Tôi nhớ vào khoảng đầu thập niên 70, báo Paris Match đã từng giới thiệu kinh nghiệm Nhật vừa nói. Ở đấy, tôi thấy ông già Honda giống như người thợ đang lao động trong xưởng máy, và cụ Sony thì như nhà bác học cặm cụi trên một bản thiết kế máy bán dẫn; và cả hai tỷ phú đều sống trong ngôi nhà bình dị, thanh tĩnh kiểu Nhật. Ông Honda còn nói (đại ý) rằng tôi làm việc cho sự phát triển của nước Nhật, cho nhu cầu học hành của con cái; còn về vật chất, tôi thấy không cần gì nhiều hơn cái mà tôi đang sống.

Năm ngoái tôi được dự những buổi nói chuyện của giáo sư Tanaka, người đã chủ xưởng phục hồi các di tích văn hóa Nhật bị tàn phá sau đại chiến thế giới. Ông đã làm được công việc tưởng như vô vọng ấy cho dân tộc ông, và lúc này ông là chuyên gia của Toyota Foundation đang giúp trùng tu di tích Huế. Thầy Tanaka có nói về sự tồn tại của một dân tộc bằng những phương thức ông gọi là "3P": Program (chương trình); Plan (kế hoạch) và Philosophie (triết học). Đó là phương thức chung của nhà nước và nhân dân; và đất nước nào không có đủ "3P" ấy, khi tới năm 2000, dân tộc đó xem như "bị xóa sổ" trước nhân loại, theo lời ông.

Chữ Philosophie trong "3P" của giáo sư Tanaka chính là văn hóa. Bởi thế, để đảm bảo nhu cầu sinh đôi giữa hiện đại văn hóa và bản sắc dân tộc, giải pháp duy nhất là đưa văn hóa vào bên trong sự phát triển, lấy văn hóa làm mục tiêu và nguồn lực của sự phát triển xã hội. Thí dụ, chúng ta đã có những Ngôi Làng Văn Hóa nổi tiếng: Làng nấu rượu ngon, làng ca hát, làng vẽ tranh, làng đúc đồng, làng trồng hoa... Sản phẩm của những ngôi làng như thế vừa là hàng hóa vừa là văn hóa, và cộng đồng của dân làng là nguồn lực đầy tài năng của đất nước. Tôi nghĩ rằng việc cần kíp là kiểm kê lại những ngôi làng di sản như vậy, từ đó có chính sách đầu tư đào tạo và đưa sản phẩm vào thị trường lớn. Làng Văn Hóa chẳng hạn, là nhân tố của mô hình phát triển nội sinh, tức là phát triển từ nội lực của dân tộc. Đó là cách làm, thay vì cả xã hội đổ xô ra đường để xài toàn đồ ngoại: tiền, hàng và cả lối sống.

Huế, 11.96

Hoàng Phủ Ngọc Tường